

AUGUST ŠENOA IZMEĐU *TEORIJE I PRAKSE*

Julijana Matanović

*Da se u nas malo haje za beletristiku, da nam politička borba odnosi sve više čitatelja, da, uostalom, kod nas žalibože premalo čitatelja ima,*¹ ocjena je koja bi se, potpuno isto sročena, mogla, i u ovom trenutku, čuti ili na književnoj tribini na kojoj se predstavlja tek objelodanjeni naslov, ili pročitati kao uvodno opisivanje konteksta u većem broju književnih kritika, čije su analizirane osobe sa svojim *djelom*, baš kao i zajednički im ocjenjivači, naši suvremenici. Međutim, prosudba na početku rečenice izrečena je prije stotinu dvadeset četiri godine, točnije 1874., u predgovoru prijevoda *Kantorčice (Crtice iz gorskoga života od Karoline Svetle)*. Na nju je u *Vijencu*, iste te godine, reagirao August Šenoa, u svojoj kritici, daleko čuvenijom po autorovoj tezi o svrsi *historičkog romana: U historičkom romanu moraš analogijom među prošlosti i sadašnjosti narod dovesti do spoznaje samoga sebe*. A i Šenoino polemiziranje s predgovarateljevim viđenjem tadašnje beletristike, ne bi se, da se, uz neotkrivanje polemičareva identiteta, prenese u naš današnji kontekst, razlikovalo od jezika onih naših suvremenika koji, u svojim pisanim i usmenim nastupima, ne pristaju na uvelike zasićenu formulaciju o čitateljskoj nezainteresiranosti. Jer, *u svemu tome, u tom stavu kako nema čitatelja, ima dosta istine*, kaže Šenoa, *opet nije sve istina, navlastito budimo pravedni prema obćinstvu: dan danas svakako se više čita, no prije.*²

I premda bi i sada bilo zanimljivo odgonetati koji bi suvremeni hrvatski pisci, književni teoretičari i kritičari mogli preuzeti olaku predgovarateljevu, a koji puno

odgovorniju Šenoinu ulogu, uvodno podsjećanje na Šenoino suprotstavljanje proštoj prosudbi iz jednog predgovora, okončat ćemo zaključkom kako nam citirane rečenice iznova potvrđuje da bi se cijela povijest nacionalne književnosti, od početaka do naših dana, mogla opisati kao neprekidna borba za čitateljsku naklonost, unutar koje su najveći teret ponijeli upravo oni autori koji su na posljednjem u lancu mislili i u svom teorijskom i praktičnom radu.

*

Premda je literatura o Šenoi brojna,³ o njegovu se kritičarskom radu nije pisalo mnogo, a prosuditelji bi se mogli podijeliti u dvije grupe. Prva, u kojoj bi najistaknutija imena predstavljali Antun Barac⁴ i Vlatko Pavletić⁵, prigovarali su Šenoi da nije uspio razviti izrazitu kritičku metodu, dok mu je druga, koju čine oni poput Stanislava Šimića⁶ i Miroslava Šicela i čije su nam prosudbe puno bliže, priznavala književnokritički talenat i umjetnički instinkt, pa čak i instrumentarij vlastite poetike, očitovan ponajviše u tome *što je uspio izdvojiti i naglasiti u hrvatskoj književnosti upravo one vrijednosti koje su i danas neprijeporne*.⁷

Ograničit ćemo se sada samo na jedan tematski blok, na odnos teorije (kritike i programatskih članaka) s jedne strane, te pisanja povijesnih romana, s druge. Međutim, prije toga potrebno je istaknuti da je Šenoina književnokritička misao prisutna gotovo u svima njegovim pisanim formama. Iz predgovora povijesnim romanima poznato je, i na to ću se vratiti poslije, Šenoino inzistiranje na proučavanju arhivske građe, ali i u jednom pismu Franji Račkom, odaslanom još iz Praga 19.10.1862., u kojem Račkog ponizno moli da se *zauzme* za njega kod Strossmayera, on će *iskoristiti priliku* i zatražiti od mu u odgovoru naznači manje poznate izvore za pisanje tragične trilogije na temu Zvonimira, Stjepana i Petra Gvozdanskog.

U sklopu ove teme potrebno je najprije ponoviti razmišljanja vezana uz *dva*, do sada vrlo često postavljana pitanja, a zatim ponuditi odgovore i na dva sljedeća. Dakle, ukupno u četiri točke pokušat će se ucrtati koordinate Šenoina kretanja između teorije i prakse:

1. *Što je uopće, po Šenoinu mišljenju, zadaća književnosti?*
2. *Kako Šenoa ocjenjuje svoje suvremenike? (Oprimjerujemo to ocjenom*

onih djela čiji su se autori upuštali u književnu obradu velikih tema iz nacionalne povijesti.)

3. *Mogu li se na temelju Šenoinih pratećih tekstova (predgovora povijesnim romanima i pridodanih tumača povijesnih izvora), kroz koje autor otkriva vlastitu metodologiju pretvaranja izvanknjiževne građe u književni tekst temeljen na povijesnim činjenicama, izdvojiti glavne karakteristike hrvatskoga povijesnog romana toga vremena?*⁸

4. *I na kraju, jesu li njegovi romani, kao odraz književne prakse, sukladni sa zahtjevima postavljenim u člancima književnoteorijskog i književnokritičkog usmjerenja?*

U provjeravanje odnosa Šenoa-Šenoa poći ću od autorova programatskog teksta *Naša književnost*,⁹ objelodanjenog šest godina prije *Zlatarova zlata*. Jer, u tom Šenoinu zahtjevu, što ga on iznosi pred hrvatske pisce toga vremena, prepoznaje se njegovo iskreno rodoljublje, najčešće presudno u odluci o pisanju *pravog* povijesnog romana. Dakle, taj prvi zahtjev Šenoa je ispunio, a priznanjem svoje ogorčenosti nad stanjem hrvatskog pripovjedalaštva na određeni je način i samom sebi postavio zadatak za skorbu budućnost, otkrivajući odmah, u tvrdnji kako je najteže pisati za puk i svog pravog, a možda nećemo pogriješiti kažemo li i idealnog, čitatelja.

Ako se složimo da je Šenoa u pisanje povijesnih romana krenuo i iz svog patriotizma¹⁰ i iz potrebe za ukazivanjem na analogiju događaja između sadašnjosti i prošlosti,¹¹ ipak se ne bi trebala zanemariti ni autorova namjera da tim činom donekle ispravi grijeh svojih literarnih suvremenika, onih koji ne razumiju pravu zadaću književnosti i koji *ne umiju ili neće birati zgodna gradiva, te mjesto novelističkog obično uzmu epički čin. Ta svako znade da dvije trećine naših izvornih pripovijesti pričaju o turskom ratu. Dakako da je učenje drugih dijelova naše povijesti mučnije, tu se moraju lica i kulturno stanje točnije crtati, tu nisu dovoljne fraze o »časnom krstu i slobodi zlatnoj«¹². Nebriga za vlastitu povijest, za ćud i historički razvitak naroda nukaju naše noveliste da grade svoje pripovijetke i spletke po tuđoj šabloni, da mjesto oštra crtanja opisuju sto puta sunce, mjesec, zvijezde i sve kreposti nebeske frazama hrvatskomu uhu groznim, riječju, sva*

*pripovijest nema ništa tipičkoga, te se je mogla zbiti prije i u Tataniji i Tunguziji, nego u Hrvatskoj.*¹³

Premda Šenoa, opisujući svoja arhivska istraživanja kao *predradnje* pisanju povijesnih romana, najčešće nije upozoravao i na onaj romaneskni sloj koji nije imao svoje zbiljsko uporište (učinit će to jedino u romanu *Diogenes*), a kojim je romane činio zanimljivijima i prihvatljivijima širem puku, praksom je pokazao da je jednaku pažnju posvećivao kako povijesnom sloju, jer je pazio na njegovu *vjerodostojnost* određenu granicama čitateljeva znanja o povijesti, tako i tom sekundarnom, najčešće ljubavnom, o čijoj se stvarnoj podlozi obični čitatelj najčešće nije ni pitao. Jasno, u slučaju da mu je on predstavljen kao moguć, točnije, *vjerojatan*.¹⁴

Šenoa je u nekim svojim člancima, u onima u kojima je pisao *o drugima*, jasno pokazivao što misli o povijesnoj istini u trenutku kad se ona nastanjuje u novi kontekst, u sredinu kojom vladaju zakoni književnog teksta, a ne zakoni društvenopolitičkih gibanja. Pišući u »Vijencu«¹⁵ o povijesnoj drami Franje Markovića¹⁶ *Zvonimir, kralj hrvatski i dalmatinski*,¹⁷ odmah nakon izlaska teksta iz tiska, Šenoa u uvodnom dijelu svog kritičkog osvrta a prije iznošenja opširnog tematskog sustava drame, čime želi upozoriti na Markovićevo *literarno odustajanje od povijesti*, opravdava, vodeći prije svega računa o zanimljivosti estetskog objekta, autorovu intervenciju u povijest.

Šenoa, upuštajući se u ocjenu Markovićeve književnog čina, ima dakako uvid i u polazišnu građu, stoga svoje mišljenje i može izreći na sljedeći način: *Izvori pismeni i kronike iz one dobe žalibože opisuju nam tu dobu vrlo nejasno, nailazimo dapače na podatke o nasilnoj smrti Zvonimirovoj na Kosovu polju, koje većina historika zabacuje, nu opet zapinje o njihov pozor pjesnika, koji nehotice protumačiti želi kako su te čudne priče postale i jesu li prema ostaloj povijesti vjerojatne.*¹⁸ Pjesnik, dakle, nije tu vezan mnogim poznatim događajima, njegovoj fantaziji je otvoreno široko polje, a opet ima povjesničkih momenata koji temeljem njegovoj zgradi služiti mogu. *Prihvata li pisac demantiranu po našim povjesničarima vijest o silnoj smrti Zvonimirovoj, neće mu biti teško zaplesti i rasplesti tragediju; nu Marković, imajući pred očima da je Hrvatima Zvonimir*

*personifikacija njihove državne samostalnosti i slave, hoteći posvetiti svoj pjesmotvor slavi osamstogodišnjice Zvonimirove, zazirao je od tragičnog svršetka te je napisao dramu, a to je zaista mučan posao. Slijedi li čovjek vjerno naše historike, uzme li da je Zvonimir mirno do svoje smrti vladao, to će zaista vrlo malo dramatičkog elementa naći.*¹⁹

Nakon što se iz *dijagnostičkog* teksta *Naša književnost* moglo zaključiti da će Šenoa krenuti u pisanje žanra pogodnog za ispunjenje književnih zadaća, među kojima se prioritonom može proglasiti autorova briga za čitatelja željnog zanimljive priče temeljene, kako bi to Šenoa rekao, na nacionalnoj prošlosti, poslije citiranja dijela Šenoine kritike o Markovićevoj povijesnoj drami može se vidjeti da je sam Šenoa drugima opraštao autorsko blago *skretanje* s povijesne vjerodostojnosti i to onda kad bi zaprijetila opasnost da se povijesna zbilja u novom književnom kontekstu predstavi nevjerovatnom. Takvo njegovo razumijevanje drugih u središnjim pitanjima povijesnoga žanra (odnos historiografije i fikcije) opravdava i Šenoine vlastite autorske zahvate koje je, da bi priču čitateljima učinio bližom i njihovu svakodnevnom iskustvu, provodio na *neopasnom romanesknom terenu* (u prostoru privatnosti jakih, dakle povijesno provjerljivih osoba, što mu je dopuštalo i izravno povezivanje osnovne, povijesne sa sekundarnom pričom). Zastupajući ideju povijesnog napretka koja se, osim u predgovornim autorovim tekstovima najčešće može pročitati kroz monologe iskusnih mentora, što podsjeća na klasične situacije didaktičnog romana 18. stoljeća (npr. Jankovićev monolog pred mladim Belizarom u romanu *Diogenes*), i nastojeći povijest prikazati *kao učiteljicu života*, Šenoa si i nije mogao dopustiti prevelike materijalne pogreške kojima bi doveo u pitanje vjerodostojnost svoje osnovne povijesne priče. To, uostalom, nije ni želio. Potvrdu o tome možemo dobiti, nakon što smo prošli kroz književnoteorijski tekst (*Naša književnost*) i književnokritički (*Zvonimir, kralj hrvatski i dalmatinski*) u trećem tipu teksta. Riječ je o autorovim ilokutivno djelujućim predgovornim tekstovima²⁰ u kojima, koncentrirajući se u svakom na još poneko dodatno pitanje, objašnjava svojim budućim čitateljima postupak *pretvorbe*.²¹

Šenoini predgovori povijesnim romanima, kao *granični* tekstovi između autorove teorije i prakse, razlikuju se po svojim *naslovima*, po *veličini* i *dodatnom sadržaju* kojim se proširuje osnovna tema autorova odnosa prema nacionalnoj povijesti.

Poći ću od uvodnog teksta romana *Zlatarovo zlato*, prvog i najkraćeg. Tekst je naslovljen *Štiocu* i tim mu je činom određena i forma izravnog obraćanja budućem čitatelju. U njemu Šenoa, ispovijedajući *kako je knjiga postala*, nije izbjegavao romaneskni diskurs za koji je znao da će mu, u trenutku kad pred čitatelja iznese podatak o podrijetlu građe romana (kako je u arhivu grada Zagreba našao *zapravene hartije*), dopustiti usklik: *Eto ti gotove pripovijetke, viknuh radostan i naoštih pero.*²²

Šenoino oduševljenje povijesnim pričama, na koje je 1865. pozicijom književnog teoretičara puno hladnije upozoravao, u *Zlatarovu zlatu* je, posve razumljivo, najsnažnije. Riječ je ne samo o Šenoinu prvom romanu, nego i o romanu napisanom u žanru o čijoj recepciji, kad je nacionalna tradicija u pitanju, Šenoa nije mogao imati podataka jer hrvatska književnost prije *Zlatarova zlata* bilježi samo još *Severilu* Ivana Krstitelja Tkalčića, objavljenu pet godina prije. Stoga uspostavljanje kontakta s publikom²³, izravno iskazana briga za prijam romana (što je jedna od glavnih karakteristika Šenoina stvaralaštva uopće) i obećanje da će, budu li priču primili *u slast*, nastaviti s istom praksom *jer gradiva ne fali, neće ni faliti truda*,²⁴ bio je osnovni zadatak Šenoina premijernog nastupa.²⁵

O metodologiji samog žanra govorio je puno manje, jer mu to nije dopuštao način na koji se, formom priče, odlučio obratiti *štiocu*. Stoga će o pretvaranju povijesnih činjenica u književni tekst reći samo sljedeće: *Gledao sam da to bude vjerna prilika onoga vremena. Tko mari uvjeriti se o tom, pročitaj tumač ovoj knjizi i vidjet će da se je sve što evo pripovijedam s veće strane uistinu zbilo, da su skoro sva lica mojega djela uistinu živjela i za života tako radila kao što ti se tude prikazuje.*²⁶ Međutim, kao što je i sam rekao, romanu će dodati opširan tumač na čijih se 24 stranice, od poglavlja do poglavlja, iznose povijesna vrela, čime neće opremiti iduće romane,²⁷ premda će redovito spominjati da je to htio učiniti, ali je odustao zbog širine materijala.

Kao što je uz prvo pojavljivanje morao određenim tipom komunikacije pridobiti čitatelje za *zajedničku stvar*, tako ga je na kraju i pedantnošću iznošenja povijesnih izvora morao uvjeriti da on kao pisac povijesnih romana ima uvid u

ono o čemu im je pričao.²⁸ Nakon što je uspješno položio ispit, o čemu svjedoče brojne studije, imao je pravo da se u ostalim povijesnim romanima pred svojim čitateljima uvodno pojavljuje u jednom obliku *kombinirajućeg diskursa*, u kojem se isprepleće jezik autorske brige o čitatelju s povijesnoistraživačkom ozbiljnošću. Dakle, u spoju onoga što je u *Zlatarovu zlatu*, a u tom slučaju posve opravdano i razumljivo, strogo odvojio.

*

U »historičkoj pripovijesti« *Čuvaj se senjske ruke*,²⁹ svom drugom povijesnom romanu, kad *Minula je već koja godina otkako sam počeo se baviti hrvatskom beletristikom*,³⁰ Šenoa uvodni tekst, veličinom identičan predgovornom tekstu *Zlatarova zlata*, naslovljava puno neutralnije, jednostavno *Predgovor* i on se, na neki način, tematski nastavlja na tekst *Štiocu*, jer se na samom početku iznose podaci o recepciji prethodnog štiva (čitanost, prijevodi na druge jezike). Da je predgovor, preplavljen faktografskim podacima, i taj put, premda to iz njegova naslovljavanja i ne moramo zaključiti, napisan željom za uspostavljanje kontakta s čitateljem na kojeg se, uostalom, mislilo i u pripremnoj i u izvršnoj fazi, svjedoči rečenica u kojoj je zamjenica *vam* i upotrijebljena kao svojevrsan komunikacijski signal: *To su vam izvori moje pripovijetke*.³¹

Prije nego što prijeđe na popisivanje povijesnih materijala (u istom tekstu),³² Šenoa će, iako sada ne rabi prilog *vjerno*, jednu od svojih ključnih riječi vezanih uz povijesni roman, vrlo slično kao u *Zlatarovu zlatu*, izložiti zakonitosti svog narativnog postupka: *Znam da pripovijetka nije kronika, već umjetna cjelina koju oživljava tvorna slika pjesnikova, nu ne nalazim razloga da se pjesnik iznevjeri povijesti ako je ona po sebi zgodna i spretna novelističkoj izvedbi*.³³

Kako je svjestan da je riječ o periodu nacionalne povijesti o kojoj čitatelj ima određenu količinu znanja, te isto tako žanru koji, kao što je već prije rečeno, mora upravo zbog te činjenice voditi računa i o vjerodostojnosti, ali i o vjerojatnosti, Šenoa će, računajući na to, na kraju upozoriti čitatelja da su vjerodostojno prikazani čak i karakteri (izabire biskupa Dominisa, zasigurno najosjetljivije pitanje romana) njegovih *stvarnih* likova. Iz posljednje rečenice *Predgovora*, u kojoj se poziva na intimistički dokument, kakvim se najbolje i oslikavaju sudionici povijesnih mijena, a kakve Šenoa nije uvrštavao u popise *ozbiljnih* izvora, možemo zaključiti

kako je autor, znajući da su čitatelji čitajući njegov prvi roman razumjeli način na koji je, koristeći dokumente i nadograđujući ih romansiranim elementima, složio zanimljivu priču, osjetio određeni strah da bi čitatelji mogli pomisliti kako je autor nedopustivo intervenirao u povijest i među njezine *jake likove*, i to na onim mjestima na kojima bi to čitateljima, kao nastavljačima te iste povijesti, moglo biti neprihvatljivo: *Pojedina lica karakterisao sam po činima, po izvorima, nipošto po mnijenju drugih, navlastito pako biskupa Dominisa, čovjeka u znanosti ali u politici, sudeći ga po njegovim pismima, prosta agenta i uhodu mletačke republike.*³⁴

Tim se upozorenjem Šenoa ponovno zadržao u prostoru vjerodostojnosti, znajući da se o povijesnoj utemeljenosti likova uključenih u *obogaćujuće*, u ovom slučaju ljubavne slojeve romana (ljubav između Juriše Orlovića i Dume, Jure Daničića i Klare Posedarić...), ako ih uspije predstaviti vjerojatnim, dakle po nekoj karakteristiki bliskima čitatelju, taj isti čitatelj neće pitati. U jednom pismu, sada da nakratko spomenem, Ladislavu Mrazoviću; Šenoa će napomenuti kako se slog ravna po predmetu, i navodi mu primjer ovoga romana, ali još onda pod starim naslovom: *Čitat ćete i Rabatu, tu ćete čitati romantično-historički stil.*

*

Prije iznošenja glavnih karakteristika predgovoru romana *Seljačka buna*,³⁵ možda treba upozoriti kako je roman posvećen³⁶ *prečasnom i prevrijednomu gospodinu Mihovilu Pavlinoviću*, koji je tako zbog svojih političkih stavova odabran kao idealni recipijent romana o buni iz 1573. godine³⁷ i da on za razliku od dosadašnjih Šenoinih povijesnih romana ima podnaslov (*Historička pripovijest XVI. stoljeća*), još jedan gradbeni element povijesnoga žanra, kojim se, u ovom slučaju, određuje žanr i otkriva stoljeće u koje je radnja romana smještena.

Sam uvodni tekst, adresiran na Mihovila Pavlinovića (1831.-1887.) obraćajućom formulom *Prečasní gospodine prijatelju*, zahtijeva da se u njemu objasne ne samo povijesni izvori, kao što je to učinjeno u predgovoru romanu *Čuvaj se senjske ruke*, nego i razlozi zbog kojih se roman posvećuje upravo njemu, jer to, uostalom, od Šenoe očekuju i ostali čitatelji u čije predznanje o Pavlinoviću Šenoa, suditi je iz teksta, nimalo ne sumnja. Potom se autor zadržava na objašnjavanju svojih spisateljskih motiva koji su ga odveli u pisanje povijesnih

romana (u predgovoru *Seljačke bune* oni su gotovo identični Šenoinim stavovima izrečenima u »Vijencu« 1874. u književnom prikazu *Zabavna knjižnica*), i to ovom prigodom čini jako detaljno. Samo je nekoliko rečenica dovoljno da se pomoću njih iznova potvrdi Šenoina ideja povijesnoga napretka kao središnja nit vodilja u autorovu razgovoru s poviješću: *Ne piši mi u grijeh rekne li ovdje dvije-tri izviše, ali dobro, da si narod sam zaviri u dušu, da otvori krvavu knjigu minulih dana, jer je prošlost vazda zrcalom sadanjeg doba*³⁸. *Dobro je da narod sazna gdje je zgriješio i posrnuo, gdje li se proslavio i prodičio. To neka mu je naukom za buduća vremena. Poznata je odavna, ali vazda istinita riječ staroga Rimljanina »Historia vitae magistra«.* *A nama Hrvatima, razdvojenim i rastrojenim, treba i toliko te nauke da budemo jedanput od glave do pete ljudi i svoji ljudi.*³⁹

Priznavanje povijesnih dokumenata može se poslije *Seljačke bune*, a prije *Diogenesa*, objavljenog godinu dana poslije, već slobodno proglasiti stalnim mjestom Šenoinih uvodnih tekstova.⁴⁰ Isto tako se to može učiniti i s mjestom u kojem se upozorava na neiznevjeravanje povijesti, jer za to, ako smo već posegnuli u bogatu i građom prepunu prošlost, nema odviše razloga.⁴¹

Šenoa ponovno ne spominje sekundarne slojeve romana (u *Buni* ih doista ima najmanje), ali ipak želi naglasiti, što je za definiranje žanra povijesnoga romana izvedenog iz njegova imena itekako važno, da i *slabi* junaci, dakle oni čiju godinu i mjesto rođenja ne možemo provjeriti u navedenim povijesnim izvorima Ivana Kukuljevića Sakcinskog i Ferde Šišića, također jesu *zbiljske osobe*. Autor to priopćuje na sljedeći način: *Povijesti nijesam se iznevjerio. Nije mi toga ni trebalo. Sve su osobe u toj knjizi - pa i zadnji sluga - historične, svi užasni prizori, sva zlodjela krvnika su istinita, nipošto u kronici upisana, već po svjedocima pred sudom dokazana. (...) Htjedoh toj knjizi dodati opaske da se vidi istinitost moga pripovijedanja, ali bi te bilješke narasle na drugu jednako debelu knjigu... Čitalac, vješt povijesti, znat će ionako da se do najtanje malice držao historije, a ostalom općinstvu navest ću samo izvore kojima sam se služio pišući ovu pripovijest...*⁴²

*

Kao što je već rečeno, sekundarni sloj, prostor *poezije*, kako bi to rekao Šenoa, spomenut će se prvi put u posljednjem⁴³ uvodnom tekstu, u predgovoru romanu *Diogenes*⁴⁴. U tom se tekstu, za razliku od prethodnih, osjeti suzdržan

autorov ton,⁴⁵ tekst je pisan bez dodatnog oduševljenja i ne zahvaća ni jednu dodatnu temu s područja književno-životne problematike. Ali, takav mu pristup (i najopširniji do sada) omogućuje detaljno objašnjenje rada na romanu.

U svojoj *Uvodnoj riječi* (tako je, naime, predgovor naslovljen) Šenoa se prvi put ozbiljnije žali na stanje naše historiografije. I dok je odnos prema starim prašnjavim vrelima i odlascima među arhivske spise ranije opisan romantičarskim žarom (autorov usklik u predgovoru romana *Zlatarovo zlato*), sada se isti opisni instrumentarij pojavljuje u posve drugoj funkciji: *Novelista se stoga mora sam pozabaviti s proučavanjem vrela, mora točno proučirati stampana izvorna vrela, mora se zadupsti u prašinu neizdanih vrela, mora sakupljati s mnogo truda i muke po svojim kutovima razasuta zrnca iz genealogije, heraldike i kulturne povijesti, da uzmogne svojoj pripovijesti podati istinski reljef. Sve je to posao koji vrlo umara i nije nipošto ugodan.*⁴⁶

Šenoa neće zaboraviti spomenuti povijesne izvore kojima se služio,⁴⁷ nekoliko će puta upozoravati na istinitost opisanih događaja, čak će ići tako daleko da će pobrojati sve zbiljske događaje, za koje bi čitatelj mogao pomisliti da su izmišljeni, poprativši ih rečenicom *Prikazana slika vjerna je i istinita.*⁴⁸

Međutim, prije toga, Šenoa će postaviti možda čak ključno pitanje iz problematike povijesnoga žanra, ući će, na vlastitom primjeru, u raspravu o odnosu zbilje i fikcije, ili stvarnog i izmišljenog, ili temeljnog *povijesnog* i *sekundarnog* (ljubavnog) sloja. Problematizirat će, ukratko rečeno, pitanja vezana uz preoblikovanje povijesnih činjenica u književni tekst. Preuzeti vremenski i prostorni podaci, događaji kojima smo dodijelili kvalifikativ povijesnosti, te *stvarne* osobe (i one iz povijesti, i one iz prošlosti⁴⁹), moraju se u novom kontekstu (romanu) ponašati u skladu s njegovim zakonima (zakonima književne strukture). Šenoa, čija je ideja povijesnosti nepromjenljiva i u što ne treba sumnjati (uostalom predgovor ponovno završava rimskom poslovicom *o povijesti kao učiteljici života*), obrađujući i spomenuto pitanje *istine i poezije*, zadao je sve potrebne elemente na temelju kojih se može oblikovati definicija *hrvatskoga povijesnoga romana šenoinskog tipa: Beletrista mora publici podati jedinstvenu i umjetnički pravu tvorevinu, koju ne smiju smetati nikakova opširna povijesna objašnjenja; a naš čitač unatoč tome zahtijeva točno tumačenje povijesti, kako je temeljito poznaje tek vrlo čedan krug. Radi li novelistica prema pravilima umjetnosti, opisuje li događaje samo u kratkim i zbijenim opisima, onda čitač odmah pita: Što je tu*

*istina, a što poezija? (...) Postaje li beletrista previše glagoljiv u svome historičkom prikazivanju, onda je zašao u povijest i promašio je svoju umjetničku zadaću.*⁵⁰

Šenoa upravo tim iskazom ponajbolje upućuje na pravu mjeru odnosa *fakta* i *fikcije*, od kojih svaki dominira jednim slojem romana, uz neprestanu autorovu brigu da na žanrovskoj vagi ne dođe do prevage u korist jednog od njih. Međusobna komunikacija dvaju slojeva najčešće je ostvarena i vezom dvaju likova koji dolaze iz različitih prostora (iz povijesti i iz prošlosti), ali samo pod jednim uvjetom (a i njega nasljeđuju autori XX. stoljeća): da se njihov, najčešće ljubavni odnos ne ispriječi na putu prema izvršenju zadaća višeg cilja, onih što ih u određenom povijesnom trenutku pred junake postavlja domovina i koje su oni spremni izvršiti na onaj isti način na koji je autor povijesnih romana spreman ući u borbu s nesređenom arhivskom dokumentacijom: *Da je ta alternativa vrlo neugodna, o tome neće valjda nitko posumnjati; a najbolje to osjeća književnik koji svoj poziv ne shvaća kao zanat nego kao ozbiljnu i svetu zadaću života u službi domovine.*⁵¹

Takav se odnos prema određenoj zadaći prenosi i izvan granica književnog teksta, i on se, izlaženjem iz njih, može primijeniti i na relaciju čitatelj-književno štivo o povijesti. Uostalom, nepromjenljiv odnos prema domovini ujedinjuje sve tri osobnosne uloge: onoga tko nam povijesnu priču pripovijeda, a pod tim mislim i na subjekt iskaza, pripovjedača u okvirima teksta i na autora kao vanjskog pošiljatelja, potom čitatelja kao onoga kome se pripovijeda i, konačno, junaka kao onoga o kome se priča kazuje. O toj se zadaći, koja uz neke druge ovdje već istaknute, moralo voditi računa i zbog toga što se povijesni roman, o čemu svjedoči i Šenovina uvodna riječ romanu *Diogenes*, doživljavao kao pomoćno sredstvo za učenje povijesti, ili kao sredstvo, što navodi u jednom pismu Mrazoviću, kojim se može najbolje djelovati.

Nakon opisa *pratećeg* teksta romanu *Diogenes*, najpolitičkim Šenoinu štivu,⁵² gdje je na stotinjak redaka Šenoa isponavljao ključne čestice što ih pokrivamo indikatorskim terminom gradbeni elementi povijesnog romana (odnos jakih i slabih likova, supostojanje dvaju slojeva od kojih je jedan provjerljiv u prostoru vjerodostojnosti određenom provjerljivim povijesnim koordinatama, a drugi brine o logičnosti prostora vjerojatnosti), ukratko ćemo pokazati na koji je

način u romanu iz 1878. ostvarena komunikacija između osnovnog povijesnog izvora (Krčelića⁵³) i njegove umjetničke obrade (romana *Diogenes*). Zanima nas kako se uopće Šenoa, misleći neprestano na svog čitatelja, čije je želje prepoznao još 1865., odnosio prema dokumentu iz nacionalne povijesti, prema toj građi, zaključiti je po njegovim prosudbama isticanim u predgovornim bilješkama, nadasve inventivnoj za sve sudionike na prijemno-predajnoj traci, i je li zbog dobrobiti umjetničkog teksta dolazilo (ono što je tolerirao Markoviću, ali nije ni kao mogućnost naznačivao u svojim pratećim tekstovima) do većih odmakata od provjerljivog povijesnog izvora?

Radnja romana razdijeljenog u trideset poglavlja teče, u skladu sa zakonima *pravog* povijesnog romana realiziranog kroz ideju povijesnog napretka, kronologijski (od godine 1750. do 1753.), i prekida se samo s nekoliko eksternih analepsa, ispričovijedanih viđenjem jednog od sudionika određenog povijesnog događaja bitnog za razumijevanje tadašnjeg povijesnog stanja. Treba naglasiti da su analepse jednako raspodijeljene između likova koji pripadaju sloju *slabih*, povijesno neprovjerljivih junaka, i onih drugih, koji se svojim imenima i prezimenima pojavljuju u Krčelićevim *Annuama*. I likovi sloja *vjerojatnoga* svjedoci su stvarnih događaja, ali su njihovi iskazi, svjedočenje o stvarima koje su vidjeli vlastitim očima, prilagođeni njihovom načinu govora. Kad tako u prvom poglavlju Josip Juratović (jedan od nosilaca sekundarnog sloja) pripovijeda, pred obitelji majstora Magića, svoj *curriculum vitae*, on, govoreći o vojničkoj paradi pred kraljicom Marijom Terezijom, ne precizira, kako će to kasnije činiti *povijesno provjerljivi* Antun Janković, točno vrijeme, nego govori *oko Miholja 1748*. Završimo li u Krčelića, vidjet ćemo da su se vojnici iz Belgije vratili 12. listopada, a da se parada održala dva dana poslije. Spomenuvši kraljičino darivanje hrvatskih vojnika, Krčelić nabraja darovane. Međutim, Šenoa u tom trenutku nisu potrebna njihova imena. On se zadržava samo na predikatnom dijelu (darivanje), ističući svog junaka kao onog koji je dobio caričin zlatnik. Iz tog prvog primjera vidljivo je da je Šenoa, a u interesu osvježavanja priče i što bolje adaptacije svojih likova, javno prilagođivao privatnom, proširujući, katkada, pa katkada zatim skraćujući povijesno polazište, ali uvijek s punom koncentracijom njegova neiznevjerivanja, slijedeći čvrsto svoje obećanje dano čitateljima u predgovornoj bilješci. Jasno je da je Šenoa u tom prvom poglavlju izostavio neke povijesne podatke spominjane u Krčelića, jer je Josina priča imala točno određenu funkciju stjecanja majstorove

naklonosti. Da bi svog slušatelja uvjerio kako ima uvid u ono o čemu govori, Josić opisuje svečani ručak s kraljicom spomenuti i baruna Klefelda i imena još nekih časnika, o čemu je Krčelić samo ukratko izvijestio podatkom da su uz Klefelda bili još neki oficiri *svoje vlastite narodnosti*.

Najveća *skraćivanja* Krčelićev tekst doživljava na mjestima u kojima je ispunjen raznim statističkim podacima, imenima nazočnih na pojedinim saborskim sjednicama i opširnim pravno-političkim raspravama. Spominjemo jedan primjer. Uz godinu 1751. Krčelić opširno izvještava o raspravi što se razvila oko pitanja treba li vojničku blagajnu odijeliti od Kraljevske i sve to dokumentira prigovornim iskazima Najšića, Bužana i Magdića. Cijelo to Krčelićevo poglavlje autor *Diogenesa* pretvara u jednu jedinu rečenicu: *A opet se složiše imajući pred očima jedan cilj, blagajnu hrvatske kraljevine, koja je imala dovoljno novaca za njihovre spekulacije.*⁵⁴

Katkada, a to bi još jedan način komunikacije između Krčelića i Šenoa, dolazi samo do neznatne transformacije povijesnog izvora u romaneskno štivo. Dvadeset sedmo poglavlje *Diogenesa* započinje vremenskim indikatorom, 9. srpnjem godine 1753., danom u kojem je Adam Bačan proglašen banskim namjesnikom. Šenoin prikaz svečanosti gotovo je identičan Krčelićevu, samo što je, a ponovno u skladu sa Šenoinim shvaćanjem zadaće književnog teksta, opisu pridodan pripovjedačev komentar: *Premda su stranke međusobnom mržnjom na sebe kipjele, ne htjede se opet ni jedna oteti starodavnom obredu, ono kolo velikaša pako, koje imenovanje banova sinovca smatraše pobjedom, gledalo je da ta svečanost bude što sjajnija, što ljepša, dobro znajući da se upaljiva ćud Hrvata lakše premamiti daje vanjskim sjajem, uzdajući se povrh toga u onu nerijetku manu ljudskoga značaja, po kojoj se čovjek nejak, često i proti svojoj duši, klanja ma kakvoj osobi, samo ako je vanjskim biljegom vlasti odjenuta ter jaka dijeliti milost i nemilost, korist ili štetu.*⁵⁵

Dakle, neovisno na koji je način Šenoa *iskoristio* Krčelića, on se povijesnog izvora, u njegovu temelju, držao, prilagođujući ga potrebama novog štiva, gdje je jednako pravo pripalo i *sloju istine* i *sloju poezije* i iz čijeg je zajedništva čitatelj mogao dobiti sve ono što je za njega Šenoa i tražio; i onda kad je jadikovao nad tadašnjim stanjem nacionalne književnosti, kao i kad je ocjenjivao djela svojih suvremenika.

Spomenuto je već da je Šenoa i u ostalim pisanim formama problematizirao književnu praksu. Kad je u pitanju pretvorba povijesnog u *umjetničko*, možda treba samo spomenuti, a u kontekstu ostalih tema ovogodišnjeg savjetovanja, još dva autorova kazališna izvješća. Prvo je ono o praizvedbi opere *Nikola Šubić Zrinjski* (4.11.1876.), objavljeno u *Vijencu* sedam dana poslije, u kojem Šenoa-kritičar hvali, prije svega ostaloga, *vjerodostojnost; odijelo učinjeno po historičkim slikama* i dekoraciju Sigeta, a drugo je izvješće o *Cvijeti*, iz godine u kojoj je, i to na istome mjestu, objavljen programatski članak *Naša književnost*, gdje se ističu Pucićeve uspješne *historičke opaske*. I to uvijek iz vizure recipijenta, u čije je ime, uostalom, Šenoa i ocjenjivao. A štivo kakvo im je, po njegovu sudu, bilo potrebno, darovao im je svojom praksom, dosljedno u njoj provodeći teze postavljene u sva tri tipa teksta o kojima je ovdje govoreno.

Kako je na početku spomenuta Šenoina obrana čitatelja u članku objavljenom 1874. godine, nije suvišno, bližeći se našem vremenu, spomenuti Barčevo lagano čuđenje zabilježeno u *Zapisima o književnoj publici*, u kojima on ističe da se Šenoina djela i dalje raspačavaju u stotinama tisuća primjeraka, i to, kao jedinstven primjer u hrvatskom kulturnom životu, istodobno i jednako uspješno čak u četiri tadašnja izdavača (*Binoza, Minerva, Kugli, Društvo sv. Jeronima*).⁵⁶

Kad se zaključno iznova podsjetimo na Šenin komentar predgovoru *Kantorčice*, Šenoina nam se kategorija *analogičnosti*, uspostavljena u prostoru povijesnog romana, lako prenosi u puno širi kontekst, onaj u čijem se prostoru uspostavlja odnos njegova i našeg književnog vremena. A sam zaključak o prevelikoj sličnosti može itekako dobro poslužiti kao dragocjen sedativ. Vrlo će se korisnim pokazati kao pomoć u pripremi za odlazak na književnu promociju na kojoj će, slutimo unaprijed, izabrani književni kritičar, predstavljanje nove knjige proze započeti tvrdnjom kako takva vrsta u sinkronoj nacionalnoj književnosti više ne raste, pa ako negdje pokoji primjerak i proviri, toliko je blijed i dosadan da je ne želi uzbrati i pročitati čak ni on, a kamoli šire čitateljstvo. Prisjećanje na ocjene izgovorene i prije stotinu dvadeset i četiri godine pomoći će nam i u trenutku kad naš suvremenik, u drugoj fazi svog nastupa krene, u analizu slavljeničke knjige i proglasi je genijalnom u odnosu na onu nepročitanu. Primjeri bi mogli biti brojni i ne bi dolazili, završit ću Šeninom terminologijom, iz prostora *poezije*, nego kristalne vjerodostojnosti. Stoga je vrijeme u kojemu se i sami pojavljujemo kao

ocjenjivači tek objelodanjenih naslova, i u kojem slušamo što o njima govore *ljudi iz struke* ponovno pravi trenutak za novo čitanje Šenoinih tekstova na najrazličitije, ali uvijek jednako svježije teme iz hrvatske književnosti, obrađivanje gledištem autora koji je, neovisno u kojem se žanru predstavljao, imao jasan i nepokolebljiv stav.

BILJEŠKE

¹ Usp. August Šenoa, *Kantorčica*, »Vijenac« VI/1874., br. 28., str. 443.

² Isto, str. 443.

³ Literatura o Šenoi veoma je opsežna. Najiscrpniji pregled dan je u bibliografiji radova o Šenoi koju je sastavio Milorad Živančević (*Literatura o Šenoi*, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, XVII/1974., sv. 1., str. 221-246.). Zatim je literatura o Šenoi objavljena u *Sabranim djelima Augusta Šenoe* (priredili Dubravko Jelčić i Krsto Špoljar), u knjizi *August Šenoa u očima kritike*, Zagreb, 1978.

Izdvajamo samo neke naslove: (Josip Eugen Tomić): *Zlatarovo zlato, roman iz prošlosti zagrebačke od Augusta Šenoe*, »Narodne novine«, XXXVIII/1982., br. 283-287.; Janko Ibler: *Prvi hrvatski roman (Zlatarovo zlato od A. Šenoe)*, »Narodne novine«, LXV/1890., br. 55-56.; Koloman Fried: *Šenoa i Đalski*. Pokušaj prispodobe, »Prosvjeta«, I/1893., br. 20-22.; Dinko Politeo: *Šenoin Diogenes*, »Obzor«, XLI/1900., br. 219, 221.; Ferdo Šišić: *Istorički elementi u Šenoinoj Kletvi*, »Vijenac«, XXXIV/1902.; Milan Marjanović: *Iza Šenoe*, Zadar 1906.; Milutin Cihlar Nehajev: *August Šenoa*, »Obzor« (spomenica) 1806.-1910., str. 85-90., Antun Barac: *August Šenoa*. Studija, Zagreb, 1926.; Miloš Savković: *Šenoa i istorija*, »Jugoslavenski glasnik«, I/1930., br. 19., str. 11.; Miloš Savković: *Čuvaj se senjske ruke*, »Mišao«, XIII/1931. knjiga XXXVII, sv. 287/288, str. 498-503.; Zlatko Dujmović: *Rukopis Šenoine Seljačke bune*, »Hrvatska revija«, V/1932., sv. 1, str. 75-76.; Branimir Livadić: *Šenoa i Seljačka buna*, »Hrvatska revija«, V/1932., sv. 1, str. 10-14.; Vjera Korsky: *Šenoa kao pisac historijskih romana*, »Omladina«, XXII/1938.-1939., br. 4, str. 133-138.; Antun Barac: *Šenoina Seljačka buna*, »Socijalistički preobražaj sela«, Zagreb, 1950., str. 284-298.; Slavko Ježić: *Život i djelo Augusta Šenoe* (monografija), Zagreb, 1964.; Dubravko Jelčić: *Šenoa-pjesnik hrvatske povijesti*, »Izraz«, VIII/1964., knjiga XV., sv. 5., str. 541-547.; Stanko Lasić: *Roman Šenoina doba*, Rad JAZU, knjiga 341., 1965., str. 163-230.; Mira Sertić: *Stilske osobine hrvatskog historijskog romana*, u »Hrvatska književnost prema europskim književnostima«, Zagreb, 1970., str. 175-255.; Gisa Dippe: *A. Šenoas historische Romane*, »Slavische Beiträge«, Bd. 58., München, 1972.; Miroslav Šicel: *Tema seljačke bune u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća*, »Radovi« Instituta za hrvatsku povijest, br. 5., Zagreb, 1973., str. 215-226.; Dubravko Jelčić: *Šenoa*, Zagreb, 1984.; Zdenko Škreb: *August Šenoa prvi hrvatski romanopisac*, u zborniku »Hrvatska književnost u evropskom

kontekstu« (uredili Aleksandar Flaker i Krunoslav Pranjić), Zagreb, 1978.; Maria Dabrowska-Partyka: *Projekcija čitaoca u Šenoinu romanu*, »Umjetnost riječi« XXVIII(1984.), br. 4, str. 305.-313.; Krešimir Nemeć: *Šenoina koncepcija povijesnog romana*, »Umjetnost riječi« XXXVI(1992.), br. 2., str. 155.-164.; Krešimir Nemeć: *Povijesni roman u hrvatskoj književnosti*, u knjizi »Tragom tradicije«, Zagreb, 1995.

⁴ Usp. Antun Barac, *Hrvatska književna kritika*, JAZU, Zagreb, 1938., str. 25-39. Zanimljivo je ipak spomenuti Barčevo predavanje održano, pod naslovom *Šenoa u očima publike kao romansijer i Šenoa kao književni kritičar*, 27. listopada 1931., u dvorani Pučkog sveučilišta u Zagrebu. Sljedećeg dana o tome, na 8. stranici, izvještava »Jutarnji list« (XX, br. 7090.). Barac je, suditi je po izvještaju, uvodno istaknuo teorijske podloge kritičarskoga rada (pogled na život, pogled na *odnošaj* između života i književnosti, pogled na *odnošaj* između životnog zbivanja i umjetničke obrade), da bi ubrzo zaključio kako je *Šenoa bio jedini od svih kritičara svojega vremena koji je u svojem radu kao književni kritičar tako radio*, te nastavio da su mu pogledi kao kritičara bili oštri, da je izbjegavao svaki kalup, postavši zbog toga autoritet na čiju se ocjenu čekalo. Izvjestilac svoj tekst završava konstatacijom da je predavanje, na kojem je najveći dio činila mladež, *publika nagradila aplauzom*.

⁵ Usp. Vlatko Pavletić, *Hrvatski književni kritičari*, Školska knjiga, Zagreb, 1958., str. 51-53.

⁶ Usp. Stanislav Šimić, *Pomisli o prvim hrvatskim kritikama*, »Krugovi«, I, 3/1952., Zagreb, 1952., str. 231-242.

⁷ Usp. Miroslav Šicel, *August Šenoa kao kritičar hrvatske književnosti*, u knjizi »Ogledi iz hrvatske književnosti«, Rijeka, 1990., str. 17-25. Šicelove ocjene do sada su najsklonije Šenoinu kritičarskom radu: *S razvijenim osjećajem za estetsko, Šenoa je isto tako u svojim shvaćanjima smisla literature - ne odstupajući ni u jednom trenutku od osnovne teze o prosvjetiteljsko-odgojnoj ulozi književnosti - istodobno neprestano naglašavao potrebu da pisci razvijaju smisao za jezik i stil, za originalnost izraza i prije svega za izvornost tematskih doživljaja. To su, ujedno, i temeljni elementi na kojima je Šenoa, uz inzistiranje na narodnom duhu književnosti, gradio svoje ocjene i vrednovao književno stvaralaštvo*.

⁸ Kao što znamo, August Šenoa napisao je u razdoblju od 1871., kad se pojavio roman *Zlatarovo zlato*, pa do svoje smrti 1881., koja ga je prekinula u pisanju *Kletve*, jednog od najopsežnijih povijesnih romana naše književnosti, ukupno pet povijesnih romana. Između *Zlatarova zlata* i *Kletve* pojavili su se *Čuvaj se senjske ruke* (1875.), *Seljačka buna* (1877.) i *Diogenes* (1878.)

⁹ August Šenoa: *Naša književnost*, »Glasonoša«, 1865.

¹⁰ Dubravko Jelčić u monografiji *Šenoa* (Zagreb, 1984.), u poglavlju *Pjesnik hrvatske povijesti*, na str. 154. zapisuje još jedan podatak koji, uz istaknute, razjašnjava Šenoinu odluku koja ga je dovela do pisanja povijesnih romana: *Već iz Šenoinih političkih članaka moglo se naslutiti u njemu čovjeka s jakim smislom za aktualnost, publicistu s izrazitim političkim talentom, zdravom intuicijom i naglašenom moći uočavanja bitnih elemenata u tekućim zbivanjima, te sposobnošću anticipiranja tih događaja, a njegovi povijesni romani utvrđuju definitivno taj sud o njemu. Kao što je bio izvanredan pisac, tako je isto mogao biti izvrstan historik i sjajan političar*.

Isti autor, jedanaest godina poslije, u pogovoru romanu *Čuvaj se senjske ruke* (Biblioteka *Hrvatski povijesni roman*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.) izdvaja tri pouke na koje Šenoa upućuje: *Prva pouka, na koju Šenoino djelo upućuje svoga čitatelja, to je pouka o domovini, o narodu, o svakom pojedincu u njegovu odnosu prema narodu i domovini. (...) Šenoa je bio za takav (»pluralistički!) koncept rodoljublja, u kojem će djelovati sve što vodi naprijed... (...) Druga pouka, koju nam nudi veliko i raznovrsno Šenoino djelo, jest etičke prirode. (...) Ali ni onaj najmlađi, najneiskusniji čitatelj nikada nije u dilemi, na čijoj je strani pisac, kome pripadaju njegove simpatije, kroz čija usta, čijim postupcima on sam progovara. (...) Treća pouka, koju možemo izvesti iz Šenoina djela, jest pouka o demokratičnosti.* (str. 130.31.)

Antun Barac u studiji *August Šenoa* (Zagreb, 1926.) posvećuje dva poglavlja (VII. i VIII.) Šenoinim povijesnim romanima. Već u prvim rečenicama svoje analize Šenoinih povijesnih romana navodi sljedeće: *...on je među bilješkama u »Vijencu« naglašavao više puta, kako je potrebno, da se uredi naši arhivi, gdje će beletrist moći da nađe dokumente iz svagdanjega života; takvi dokumenti po njegovu mišljenju ne znače mnogo za političkoga historika, no za pisca historijskih romana oni su dragocjeni.* (str. 55.)

¹¹ Riječ *analogija*, iza koje se skriva jedan od osnovnih razloga pisanja povijesnih romana, Šenoa je upotrijebio u svom, u studijama o Šenoi redovito citiranom, pa tako i ovdje na samom početku, članku *Zabavna knjižnica*, objavljenom u »Vijencu« 1874. godine.

¹² Upravo će tako biti naslovljen prvi roman Milutina Mayera, što znači da su oni poslije Šenoa oponašali žanrove prije Šenoa.

¹³ August Šenoa: *Članci-Kritike-Govori-Pisma* (priredili D. Jelčić i K. Špoljar), Zagreb, 1978., str. 11-12.

¹⁴ Na koje se Šenoa povijesne izvore i svjedočenja oslanjao u svojim romanima, što je stvarno preuzeo i odakle je crpio građu, a što je izmislio, kako je povezivao povijesne činjenice i provjerljive povijesne osobe s fikcionalnim likovima, upozorava i Antun Barac u studiji *Šenoa*. Donosimo samo jedan odlomak iz Barčeve analize romana *Zlatarovo zlato*, odlomak iz kojeg se mogu izvesti osnovni zaključci o Šenoinoj tehnici povezivanja osnovnog žanra (povijesnog) sa sekundarnim (romantičkim): *Kao što se na historijskim činjenicama osniva onaj dio romana, gdje se govori o plemićima i političkim prilikama u Hrvatskoj, isto se tako na historijskim dokumentima osniva i prikazivanje građanskoga života. Nijedno ime građanina nije izmišljeno, a i najsitnije napomene iz tadanjega života baziraju se na spomenicima. Izmišljena je u romanu samo fabula i neka lica, koja u raspletu te fabule igraju važniju ulogu, no za karakteristiku vremena nisu važna. Izmišljene su Dora i paprenjarka Magda, izmišljeni su Jerko i Čokolin. (Možda je samo ime našao Šenoa u dokumentima.) Svoju fabulu iskonstruirao je Šenoa na osnovu činjenice, što je Gregorijanec bijesno napao na zlatara Krupića, a taj se moment dao bolje objasniti kakvim nepoćudnim privatnim odnošajem negoli samom parnicom s gradom. Stjepko Gregorijanec imao je dva sina, Nikolu i Pavla, koji je umro g. 1604. kao konjički časnik, veoma bogat, bez nasljednika - i evo veze s Krupićem i pomisli na nesretnu, romantičnu ljubav, zbog koje se Pavao nije htio ženiti.*

U sklopu teme vazane uz Šenoino preuzimanje povijesnih elemenata upozoravamo i na tekst Ferde Šišića: *Istorički elementi u Šenoinoj Kletvi*, »Vijenac«, XXXIV/1902., br. 6,

str. 93-94; br. 7, str. 105-106; br. 8, str. 120-122., te na prije spomenutu studiju Nade Klaić o *Historijskoj pozadini Šenoine Seljačke bune*.

¹⁵ August Šenoa: *Zvonimir, kralj hrvatski i dalmatinski. Povijesna drama*, pisao dr. Franjo Marković, »Vijenac« 1878, br. 3, 19. 1. 1878.

¹⁶ Marković je pisao o Šenoj jedanaest godina poslije Šenoine smrti. Markovićeve analize prvo je značajnije tumačenje Šenoina djela. Marković upozorava posebno na funkcioniranje fikcionalnog sloja, kao potrebu *pjesničke kompozicije*. Usp. Franjo Marković: *August Šenoa*, Spomen-knjiga Matice hrvatske, Zagreb, 1892., str. 175-226.

¹⁷ Drama je objelodanjena 1877. godine.

¹⁸ Šenoa, u odnosu na istinitost povijesnih činjenica prenesenih u književni tekst, upotrebljava termin *vjerojatno*. Mišljenja smo da se uz povijesni sloj, kad se želi opisati pripovjedačevo pridržavanje povijesnih činjenica, može, kao zamjenu za istinito, upotrebljavati *vjerodostojnost*, a vjerojatnost, u tom slučaju, koristiti u interpretaciji sekundarnog sloja. Jer, *vjerojatno* je ono što što sličiti istinitom, ali i ne mora biti istinito. Povijesni roman nastoji biti istovremeno i vjerodostojan i vjerojatan.

Međutim, ako nije ono prvo, onda se i ne može pokriti terminom povijesni roman na taj način da se akcent stavi na prvi dio sintagme, ali isto tako, ako je vjerodostojnih činjenica previše, ako one guše sekundarni sloj, ili je sekundarni sloj potpuno izostavljen, onda to više nije povijesni roman s akcentom stavljenim na drugi dio genološke sintagme.

Hrvatski čitatelji, koliko god su zaneseni intrigama i ljubavnim zapletima sekundarnog sloja, posebno su osjetljivi prema vjerodostojnosti povijesnoga sloja. To je i razumljivo, jer je riječ o tekstovima u kojima se tematizira nacionalna povijest i zbog te činjenice piscu se mogu oprostiti materijalne pogreške ako on piše o povijesti drugih, ali ne i kad piše o povijesti naših predaka. Prikazati npr. bitku Krste Frankopana u Jajcu kao gubitničku, jednostavno nije moguće ne samo zbog toga što to ne odgovara povijesnoj istini, nego i zbog čitateljskih reakcija, jer čitatelj u komunikaciju s povijesnim romanom ulazi s određenim povijesnim znanjem. Međutim, prikazati tog *Vuka* kako u mletačkoj tavnici kleči pred svojom ženom Apolonijom i moli je za oprost što, pretpostavljamo, također ne mora odgovarati povijesnoj činjenici, moguće je. Ne samo zbog toga što to ulazi u područje intimnosti, o čemu potvrdu ne možemo dobiti listajući ozbiljne arhivske spise, u kojima nema obiteljske ostavštine, među kojima bi bilo i dnevničkih rukopisa, nego i zbog toga što je taj podatak smješten u sekundarni sloj, dakle u prostor vjerojatnog.

Šenoa stoga, odabiremo primjer *Zlatarova zlata*, nije smio intervenirati u odnos između Zagreba i Stjepana Gregorijanca jer su mu za njegovo prikazivanje, a ne oslikavanje, poslužili arhivski spisi o njihovoj međusobnoj parnici te Krčelićevo djelo *Historia ecclesiae zagrabensis*. Smio je, dakako, intervenirati u granicama ljubavne priče, u odnosu Pavla i Dore, ali tako da taj odnos pokaže vjerojatnim. Uspjeh Šenoinih romaneskinih obrada povijesnih činjenica iz nacionalne povijesti i leži u pravom omjeru između *vjerodostojnosti* i *vjerojatnosti*. Jasno je da se čitateljska kontrola, kad je u pitanju roman iz nečije tuđe prošlosti, prebacuje na pitanje vjerojatnosti.

¹⁹ August Šenoa: *Zvonimir, kralj hrvatski i dalmatinski. Povijesna drama*, pisao dr. Franjo Marković, citirano prema knjizi August Šenoa: *Članci-Kritike-Govori-Pisma* (priredili Dubravko Jelčić i Krsto Špoljar), Zagreb, 1978., str. 136-37.

²⁰ Gerard Genette u knjizi *Paratexte* (Frankfurt/M. - New York- Paris, 1989.) predgovor određuje kao *paratekst*. Termin preuzima Zrinjka Glovacki Bernardi u tekstu *O naslovima pripovijedaka i novinskih članaka* («Umjetnost riječi» XXXVI(1992.) br. 3.). Autorica o paratekstovima kaže sljedeće: *Paratekstovi su svi oni popratni tekstovi koji se u javnosti pojavljuju uz književno djelo. Osim naslova i podnaslova te međunaslova to su predgovori, pogovori, posvete i sve vrste popratnih bilježaka. Osobina je svakog parateksta njegovo ilokutivno djelovanje (informacija, namjera ili interpretacija)*, str. 245.

²¹ Predgovorna, ali i pogovorna obraćanja čitatelju (kao što će to biti slučaj u romanu *Vuci* Milutina Cihlara Nehajeva) u kojima se iznosi metodologija rada i ispovijeda osnovna autorska intencija jedan su od gradbenih elemenata povijesnih romana.

²² August Senoa: *Zlatarovo zlato* (priređili D. Jelčić i K. Špoljar), Zagreb, 1978., str. 25.

²³ Usp. Maria Dabrowska - Partyka: *Projekcija čitaoca u Šenoe*, «Umjetnost riječi» XXVIII(1984.), 305-313. Autorica u članku upozorava na različite karakteristike projekcije čitaoca prisutne u Šenoinim novelama i Šenoinim povijesnim romanima. Dok je u prvom tipu tekstova čest pripovjedačev polemičan stav prema predviđenoj primateljevoj reakciji, a riječ je o dijelovima tekstova kojima se prekida središnja narativna nit, u povijesnim romanima, u kojima su tekstovi izdvojeni na početak, dakle prije početka same priče, čime se *podvlači distancija između autora i predstavljene stvarnosti*, pripovjedač svom, u ovom slučaju puno naivnijem čitatelju daje precizne, didaktički obojene, upute za prolazak kroz romanesknu građu. *Ovu temeljnu promjenu možemo objasniti jedino ako je shvatimo kao rezultat dvojake autorove nakane: prvo - čitalac bi se trebao bezuvjetno »uživjeti« u svijet romana; drugo - primaočevu estetskom doživljaju trebalo bi se priključiti njegovo uvjerenje da je, eto, došao u dodir s »istinitim svjedočanstvom« nacionalne prošlosti.* (str. 312.)

²⁴ *Zlatarovo zlato*, str. 26.

²⁵ Maria Dabrowska - Partyka spomenuti članak *Projekcija čitaoca u Šenoe* zaključuje ovim riječima: *Poetika, dakle, Šenoinih povijesnih romana može se smatrati plodom svjesnog umjetničkog samoograničenja (karakteristika likova, fabularne sheme), koje je bilo rezultat iznenađujuće preciznog poznavanja čitaočevih potreba i estetskih predodžbi, jednom riječju - njegova horizonta očekivanja.* (str. 313.) Dakako, autorica je u pravu kad su u pitanju Šenoini novelistički tekstovi i kasniji povijesni romani, ali kad je riječ o Šenoinim prvim povijesnim romanima, upravo se iz njihovih predgovora može osjetiti autorova briga za recepciju. Senoa nije mogao imati recepcijske podatke kad je u pitanju upravo nacionalni povijesni romaneskni žanr, ali je prepoznao potrebu čitatelja. Na tom je prepoznavanju izgradio model u kojemu će sve biti zbiljski i istinito, ali istovremeno i pripovjedno zanimljivo, ponudio ga čitateljima, i tek tada, dobivši odgovor, krenuo u opisivanje sljedećih *slika iz povijesti domovine*. Senoa je u potpunosti izgradio odnos povjerenja između sebe kao autora koji na početku osobno svjedoči kako ima uvid u ono o čemu će govoriti i svojih čitatelja, te svojih čitatelja i svoga auktorijalnog naratora. On je, ukratko, oblikovao horizont očekivanja. Poslije Šenoe može se tek razgovarati o prepoznavanju ukusa, za čim će se povoditi i njegovi sljedbenici i oponašatelji koji će godinama na životu održavati najproduktivniji žanrovski obrazac hrvatske prozne književnosti.

²⁶ *Zlatarovo zlato*, str. 25.

²⁷ Činit će to i autori povijesnih romana poslije Šenoa (npr. Milutin Cihlar Nehajev).

²⁸ U mnoštvu stare *zapašene hartije* Šenoa je, kako govori u predgovoru, pronašao zapisnike, korespondenciju i dr., ali ne spominje, osim *starine Krčelića*, nikakve konkretne izvore. Međutim, u tumaču na kraju knjige bilježi naslove Krčelićevih povijesnih djela (*De regnis Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, notitiae, praeliminares* i *Historia cathedralis ecclesiae zagrabienensis*, Kukuljevićev Arkiv za povjesnicu jugoslavensku, račune suca Ivana Teletića, gradski protokol i korespondenciju).

²⁹ Kratki povijesni roman *Čuvaj se senjske ruke* tiskan je prvi put 1875. godine u časopisu »Vijenac« (od 46. do 52. broja). Roman je u istom časopisu najavljen godinu dana prije, ali pod naslovom *General Rabata i Uskoci*. Vjerojatno je Šenoa promijenio naslov i zbog toga što je krilatica »Čuvaj se senjske ruke« u vrijeme uskoka kružila Senjom, pa se čak i zadržala do vremena u kojem je i pisan roman, što je autoru unaprijed osiguravalo određeni broj čitatelja koji su iz naslova mogli prepoznati ne samo o čemu se radi, nego i na čijoj je strani autor. God. 1876., pokrenuvši ediciju svojih *Sabranih djela*, roman *Čuvaj se senjske ruke* objavljen je kao njezin prvi naslov. Da će tema o senjskim uskocima biti zanimljiva hrvatskom čitatelju, August Šenoa mogao je pretpostaviti i zbog toga što u našoj narodnoj epici postoji cijeli ciklus pjesama u kojima narodni kazivač, računajući na istu preventivnu cenzuru zajednice na koju je morao računati i Šenoa, slavi uskočko junaštvo, ratne pohode i veliča njihove zapovjednike. Taj romantični odnos prema njima zadržat će i Šenoa u svom romanu. I **Milivoj Dežman** objavio je četrnaest godina prije (u časopisu »Naše gore list«, 1861.) pjesmu *Smrt grofa Rabate*.

³⁰ August Šenoa: *Čuvaj se senjske ruke* (priređili D. Jelčić i K. Špoljar), Zagreb, 1978., str. 9.

³¹ Isto, str. 10.

³² U predgovoru romanu *Čuvaj se senjske ruke* Šenoa navodi *pripreme* povijesne izvore (Minuccijeva i Sarpijeva *Istoria degli Uscocchi*, Hurterova *Geschichte Ferdinands II*, Darnova *Histoire de Venise*, Kukuljevićeva *Povijest grada Senja* i Ljubićevi podaci o biskupu Dominisu. Spominje i policijske izvještaje što ih je dobio od R. Lopašića, zatim korespondenciju senjskih kapetana, koju mu je na uvid dao kanonik Sokolić, rukopisne izvore Franje Račkog. Navodi i svoj boravak u senjskom arhivu u kojem je prikupio različite genealogije vlasteoskih obitelji.

³³ *Čuvaj se senjske ruke*, str. 10.

³⁴ *Čuvaj se senjske ruke*, str. 10.

³⁵ Roman *Seljačka buna* tiskan je prvi put 1877. godine u nastavcima u časopisu »Vijenac« (od 36. do 52. broja). Posveta Mihovilu Pavlinoviću koje u »Vijencu« nije bilo, te podnaslov *Historička pripovijest XVI. stoljeća* pridodana je pri pojavljivanju romana u zasebnom izdanju sljedeće, 1878. godine.

³⁶ Posvete u povijesnim romanima otkrivaju autorovo političko opredjeljenje i odnos prema povijesti. Jedan od najboljih primjera toga je roman *Urota zrinsko-frankopanska* Eugena Kumičića. Roman, posvećen Anti Starčeviću, izlazio je u nastavcima u časopisu »Dom i svijet« 1892.-93. Kao zasebno izdanje pojavio se 1894. godine.

Poslije posvete, a prije samog uvodnog teksta, nalaze se odlomci iz Vrančićeva i Byronova teksta, ali njih ne spominjemo u analizi predgovora, jer ne ulaze u gradbene elemente povijesnoga romana.

³⁷ Usp. Miroslav Šicel: *Tema seljačke bune u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća*, »Radovi« Instituta za hrvatsku povijest, br. 5., 1973., str. 215.-226., pretiskano u knjizi »Osmišljavanja«, Osijek, 1987.

³⁸ U časopisu »Vijenac« VI/1874., na str. 443., kao što je već istaknuto, na tom je mjestu upotrijebio riječ *analogija*.

³⁹ August Šenoa: *Seljačka buna* (priredili D. Jelčić i K. Špoljar), Zagreb, 1978., str. 12.

⁴⁰ U predgovornoj bilješci romana *Seljačka buna* spominju se tekstovi Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, Franje Račkoga, Matije Mesića, Adama Baltazara Krčelića, Ivana Ratkaja te Ivana Nagyja kao oni koji su poslužili za opis »seljačke bune«. Prije njih, kao poticaj za svoje promišljanje o povijesti, Šenoa navodi i Menčetićevo *Trublju* i Karnarutićevo *Vazetje Sigeta grada*. Riječ je, dakako, o dva teksta u kojima se *opjevavaju* jaki junaci hrvatske povijesti. Menčetićevo *Trublja slovinska* (1665.) slavi hrvatskoga bana Petra Zrinskoga i veliča ulogu Hrvata u ratovima u kojima se spašavala Europa. To je djelo ponovno objavljeno tri godine poslije Šenoine smrti, dakle 1884., u Zagrebu, a objavio ga je Ivan Kukuljević Sakcinski čije povijesti *Susjedgrada* i *Medvedgrada* Šenoa spominje kao polazišne arhivske tekstove svog trećeg povijesnog romana.

Vazetje Sigeta grada (1582.) Brne Karnarutića slavi podvig Nikole Zrinskog i branilaca Sigeta. Istu je temu, na sličan način epskog pristupa povijesnoj osobi, obradio Milutin Mayer u svom romanu *Štit kraljevstva hrvatskoga* (1911.), s podnaslovom *Povijesna pripovijest iz XVI. vijeka*. O romanu će biti više riječi u sklopu povijesnog pregleda *hrvatskoga povijesnog romana XX. stoljeća*. Roman se, kao i cijeli opus Milutina Mayera, ne nalazi spomenut nigdje u povijestima hrvatske književnosti, a razlozi mogu biti posve opravdani kad se prisjetimo da se iste godine pojavljuju romani kao što je *Tuđinac* Dinka Šimunovića ili *Đuka Begović* Ive Kozarca.

⁴¹ U nekoj budućoj studiji o Šenoa mogla bi se iz ovih predgovornih tekstova povijesnim romanima izdvajati i ona mjesta koja, osim metodologije pretvaranja povijesti u romaneskno, obavještavaju o književnom životu Šenoina vremena. U *Seljačkoj buni*, npr., čini nam se gotovo sasvim usputno, Šenoa govori, premda ne tako izravno, i o teškim materijalnim prilikama hrvatskog književnika: *Zao mi je samo da mi nije dano, da ne mogu svu dušu, sav život svoj posvetiti tomu radu, da ne može jasno sunce svijetliti mojemu peru, već da je samo u noći dano ruci, umornoj od danjega težanja, crtati prošle zgode mojega naroda: mjesto jednog niklo bi sto zrna.* (*Seljačka buna*, str. 12)

⁴² August Šenoa: *Seljačka buna*, str. 13.

⁴³ Posljednji, nezavršeni Šenoin roman *Kletva* nema predgovorne bilješke. Možemo samo pretpostaviti da bi je Šenoa napisao da je uspio roman završiti. To više, što se u svim svojim romanima držao jedinstvenog načela izgradnje povijesnoga romana, a u to ulazi i uvodni tekst kao *pripremni razgovor* s budućim čitateljem. *Kletvu* je Šenoa objavljivao u Narodnim novinama. Objavljivati je započeo 15. studenog 1880. (dan poslije svoga rođendana), a posljednji nastavak (veći dio XLII. poglavlja) objavljen je dan prije autorove smrti, dakle 12. prosinca 1881. (Šenoa umire 13. prosinca) Sljedeće godine Josip Eugen Tomić, koristeći se skupljenom građom, povijesnim izvorima, natuknicama i fabularnim nacrtom, roman završava. U knjizi je prvi put objavljen 1882. godine. Zanimljivo je da je to prvo izdanje imalo i podnaslov (u kasnijim izdanjima on se nije tiskao) *historični roman od Augusta Šenoa/nastavio i dovršio J.E.Tomić*.

Najpotpuniji podaci o tiskanju *Kletve* u Narodnim novinama i Tomičevoj nadopuni nalaze se u kritičkom izdanju *Sabranih djela Augusta Šenoa*, što ih je 1963. u dvanaest svezaka pripremio Slavko Ježić. *Kletva* je tiskana u VII. i VIII. knjizi.

⁴⁴ Roman *Diogenes*, podnaslovljen kao *Historička pripovijest XVIII. vijeka*, jedino je Šenoino djelo koje je odmah tiskano u knjizi. Objavljeno je 1878. kao svezak XXV-XXVIII. *Zabavne knjižnice* Matice hrvatske. Dvije godine poslije, 1880., *Diogenes* je u autorovu prijevodu objavljen na njemačkom jeziku. Za to je izdanje Šenoa napisao i predgovor koji se od tada donosio i uz hrvatska izdanja.

⁴⁵ Šenoina *Uvodna riječ* vjerojatno je napisana književnim kritičarima kao pojašnjenje autorske metode, onoga što pisac želi reći svojim povijesnim romanima. Jer, za razliku od ostalih njegovih povijesnih romana koji su prethodili *Diogenesu*, taj je roman izazvao najrazličitije ocjene (od pohvala koje su ga proglašavale najboljim autorovim djelom, do ocjena da je riječ o pravoj šundliteraturi).

⁴⁶ August Šenoa: *Diogenes* (priredili D. Jelčić i K. Špoljar), Zagreb 1978., str. 111.

⁴⁷ Povijesni su izvori romana *Diogenes: Krčelićeve Annae i Nottiae praeliminare*, povijest Marije Terezije, različiti propisi, zapisnici, genealoška djela i sl.

⁴⁸ *Diogenes*, str. 113.

⁴⁹ Za Šenou je karakteristično da je on i likove iz prostora sekundarnog sloja uzimao iz stvarne prošlosti.

⁵⁰ August Šenoa: *Diogenes*, str. 112.

⁵¹ Isto, str. 112.

⁵² Većina književnih analitičara upravo je tim kvalifikativom ocjenjivala Šenin četvrti povijesni roman. Zanimljivo je istaknuti tekst Josipa Horvata *August Šenoa i hrvatska politika* (Obzor, LXXX, br. 227, Zagreb, 1. 10. 1940., str. 6-7.) u kojem Horvat opisuje politički put Šenin, što je započeo odlaskom u Prag, gdje se, Strossmayerovom stipendijom, trebao pripremiti za sveučilišnu i političku karijeru. Horvat spominje, u sklopu *Diogenesa*, i Šenin kandidaturu na izborima 1878., dakle u godini u kojoj je spomenuti roman i objelodanjen. Današnjim rječnikom rečeno, u *izornoj jedinici* Velike Gorice Šenoa je nastupio kao opozicionalac protiv unioniste Seitza.

⁵³ Posebno vjerodostojnosti samih Krčelićevih *Annua* zasebna je tema. Krčelić nije prikrivao osobno gledište, ali je ipak nastojao slijediti imperativ objektivnosti, tako da se ograničavao, kako ističe Andrea Zlatar, na prikazivanje, a ne na tumačenje zbivanja (Usp. Andrea Zlatar, *Osamnaesto stoljeće. Krčelićeve Annue*, u knjizi »Autobiografija u Hrvatskoj«, Zagreb, 1998., str. 72.). Razloge prepletanju historiografskog i autobiografskog diskursa, točnije prijelazima iz trećeg u prvo lice, ista autorica vidi u sljedećem: *Prelasci iz trećega u prvo lice pripovijedanja u njega su bili motivirani ponajprije hodom vlastite sudbine koja ga je, ojađenog, natjerala na pisanje o sebi. Namjeravana odmaknutost pri bilježenju događaja nestala je u osobnoj ljutnji zbog razvoja događaja.* (str. 77.)

⁵⁴ August Šenoa, *Čuvaj se senjske ruke. Diogenes*, Zagreb, 1978., str. 200.

⁵⁵ Isto, str. 343.

⁵⁶ Usp. Antun Barac, *Zapisi o književnoj publici*, u knjizi »Problemi književnosti« (Izabrana djela, knj. I.), Beograd, 1964.